

ІНТУЇТИВНЕ МИСЛЕННЯ

Інтуїція — явище, котре викликає інтерес у дослідників протягом тривалого часу, їй належить важливе місце у творенні наукових, технічних та художніх інновацій, оскільки вона здатна надати пізнанню і творчості нового імпульсу, зазначаючи напрямки подолання проблемної ситуації.

Інтуїцію розуміють та трактують з різних теоретико-методологічних позицій в залежності від історичної епохи, рівня розвитку науки, особистих наукових вподобань і світоглядних переконань дослідників.

Їй приділяли увагу мислителі античності, середньовіччя, Нового часу, XIX — початку XX століття, зокрема Платон, Аристотель, Плотін, Аврелій Августин, Микола Казанський, У.Оккам, Р.Декарт, Дж.Локк, Б.Спіноза, Г.В.Лейбніц, І.Кант, Ф.Шеллінг, А.Бергсон, А.Шопенгауер, Е.Гуссерль, М.О.Лосський, З.Фрейд, К.Г.Юнг, І.Я.Франко та інші.

Досліджується вона і в наш час вітчизняними та зарубіжними вченими. Зазначаються передусім феноменологічні ознаки інтуїції: поширений характер, безпосередність, раптовість і несподіваність вирішення проблеми за її допомогою. Описується потенціал інтуїції як евристичного чинника творчого процесу. Досліджується роль даного явища у різних сферах життєдіяльності людини (професійна, наукова, художня інтуїція).

Специфіка його, як психологічного феномена, пов'язується з функціонуванням позасвідомої сфери психіки людини. Зокрема теоретичне осмислення психологічної природи інтуїції здійснювали Р.Акофф, М.Бунге, Ф.Емері, І.М.Морозов, А.А.Налчаджян, О.Я.Пономарьов, О.Г.Спіркін, А.Є.Шерозія тощо. Експериментальні дослідження її специфічних ознак зроблені Дж.Віккерсом, Дж.Оуеном, Р.Олтоном, К.Факаоару.

Психофізіологічні механізми генерування інтуїтивного здогаду вважаються, насамперед, залежними від функціональної асиметрії мозку людини, а саме процесів протікання образного мислення на основі правої півкулі головного мозку (Р.М.Березна,

І.Я.Грановська, В.С.Ротенберг).

Здійснювались спроби пояснення гносеологічних механізмів інтуїції. В концепції В.Р.Іріної та А.О.Новікова поява інтуїтивного здогаду в науково-творчій діяльності пов'язується з "криптогнозою" — набутиим, але забутиим знанням. Г.У.Лихошерстних вважає, що в інтуїтивному акті за допомогою позасвідомої пошукової схеми здійснюється оцінка багатьох варіантів рішення нагальної проблеми та обирається вірний евристично-продукуючий потрібне рішення. О.В.Славіним в основу розуміння природи інтуїції покладена думка про невербалізоване знання, зміст котрого інтерпретується на базі системи минулого чуттєвого досвіду і системи знаків та формул мови.

У науковій літературі пропонується розрізняти окремі види інтуїції. Є.Л.Фейнберг у своїх працях, зокрема, в монографії "Дві культури: інтуїція і логіка в мистецтві та науці", досліджує специфіку різновидів даного явища — "інтуїції-судження" як прямого вбачання істини без дискурсивного обґрунтування та "інтуїції-здогаду" як допоміжного евристичного елемента пізнання, що передбачає формально-логічне опосередкування або практичну перевірку. О.С. Кармін та Є.П.Хайкін у книзі "Творча інтуїція в науці" пропонують виділити два види даного явища: ейдетичну інтуїцію і концептуальну. Перша сприяє появі нових наочних образів на основі існуючих у науці понять, а інша — творенню нових наукових понять на основі набутих раніше наочних образів. П.В.Алексєєв і О.В.Панін пропонують розрізняти "стандартизовану" інтуїцію, що представляє з себе редукцію, багаторазове використання певної схеми, та "евристичну" інтуїцію, яка пов'язана з формуванням принципово нового знання, нових гносеологічних образів, чуттєвих або понятійних. Евристична інтуїція має творчий характер, а стандартизований притаманний репродуктивний характер.

Однак, й на сьогодні не з'ясовано остаточно залишається природа та механізми, передусім гносеологічні, появи інтуїтивно-

го здогаду. Потребує подальшого вивчення феномен інтуїтивного мислення, зокрема його причинно-факторна система. Актуально залишається проблема природи людської інтуїтивності. Недостатньо експериментально досліджується її сутність та своєрідність. Необхідним є також комплексне, інтегративне дослідження інтуїції, а не вивчення її окремих проявів та ознак представниками різних наук.

Інтуїцію часто осмислюють без врахування різних аспектів її існування — феноменологічного, змістово-функціонального, причинно-факторного, процесуального, структурно-компонентного, особистісного. Мабуть тому іноді в наукових публікаціях можна зустрітися з думкою, що вона є "колекцією мотлоху", в яку "скидаються" інтелектуальні процеси, природа та зміст котрих залишаються незрозумілими для дослідників¹.

Які ж специфікуючі ознаки притаманні інтуїції як процесу генерування правильної відповіді на актуальне питання в умовах невизначеності шляхів і засобів його вирішення? Тобто, що з себе представляє та чим обумовлюється своєрідність інтуїтивного мислення? У чому полягає гносеологічний механізм появи інтуїтивного здогаду, котрий допомагає вирішити нагальну проблему?

Інтуїтивне мислення передусім може, на нашу думку, ґрунтуватися на специфічному способі набуття інформації про проблему, актуальну для людини. Тут, по-перше, *аналізується процес існування, функціонування певного об'єкта, важливого для пізнання і творчості, а не окремі його властивості та елементи*. Ціле не поділяється внаслідок цього на складові частини. Тобто, об'єкт осмислення не втрачає якості цілісності при пошуці відповіді щодо шляхів і засобів подолання проблеми. Іншими словами, має місце холистичний* та системний підхід при осмисленні актуальної проблеми чи її окремих елементів. Досліджується об'єкт як цілісність, як система, а не його окремі складові. Основою даного процесу є синтез, а не аналіз, як стратегія мислення.

По-друге, у процесі інтуїтивного мислення має місце розгляд цілого як динамічного об'єкта, *аналізується насамперед процес його розвитку*. При розгляді об'єкта у динаміці,

розвиткові, зміні важливим для формування інтуїтивного здогаду є *розкриття каузально-динамічних зв'язків об'єкта, а не його певних зовнішніх ознак*. Тут осмислюється передусім зовнішня структура об'єкта дослідження та її елементи. Приділяється увага певною мірою й внутрішній структурі. При дискурсивному ж аналізі структура найчастіше не охоплюється у процесі набуття інформації про нагальну проблему, або їй просто не приділяється особлива увага. Тому при інтуїтивному мисленні долаються поверхневі феномени сприйняття та аналізу актуальної проблеми внаслідок зосередження на каузально-динамічних зв'язках об'єкта дослідження чи аналізу, здійснюється проникнення у глибину суттєвих закономірностей його буття.

Цілісне охоплення об'єкта (мається на увазі охоплення його структури) сприяє швидкому чи, навіть, одномоментному відображенню й оцінці різноякісних інформаційних сигналів, тобто має місце миттєве або дуже швидке поєднання інформаційних сигналів, котрі мають різний евристичний потенціал. Внаслідок цього окремі інформаційні дані, які з точки зору суб'єкта творчості чи пізнання є малоцінними для нього, теж осмислюються. Правда, вони враховуються "периферійно", як затінені більш значущою для людини інформацією. Як ми вважаємо, в цьому полягає одна з специфічних ознак інтуїтивного мислення. Дискурсивний роздум оперує тільки одним різновидом інформаційних сигналів у межах проблемної ситуації — однотипними, однопорядковими. Інтуїтивне мислення здійснює одночасне відображення та оцінку декількох об'єктів, цілісно їх охоплює. Тому враховується і використовується те, що не підвладне дискурсивному мисленню. Тобто, *інтуїтивному мисленню притаманний дивергентний* характер перетворення інформації загального і вибіркового пізнання дійсності у процесі творчості чи пізнавальної активності людини*. У даному випадку відбувається нелінійно-континуальне осмислення нагального творчого завдання. А дискурсивний роздум має конвергентний** характер,

* Дивергентний — від лат. *divergentia* — розходження.

** Конвергентний — від лат. *convergentio*, від *converge* — сходжусь, наближаюсь.

*Холістичний — від грец. *ὅλος*, — цілий, увесь.

оскільки він ґрунтується на лінійно-дискретному перетворенні інформації про проблему.

Інтуїтивний здогад може виникнути внаслідок *переносу одних структур на інші за аналогією*. Точніше, суттєві властивості чи відношення однієї структури за аналогією відшукуються в іншій структурі, у більш відомому контексті. Відомо, що А.Ейнштейн для осмислення взаємозалежностей законів гравітації подумки, наприклад, використовував образ вільно падаючого ліфта. На аналогії ґрунтувався здогад Фалеса Мілетського, котрий використовував тінь від палиці для виміру висоти піраміди. Інтуїтивний здогад про використання вольтової дуги у П.Яблочкова виник під час перебування в ресторані: два ножі та виделка, котра випадково опинилася між ними, виступили своєрідним прототипом будови лампи накаливання. Циклічна модель формули молекули бензолу виникла у Ф.Кекуле під час споглядання гри мавп у вольєрі під час відвідування зоопарку. Умовисновки за аналогією сприяють подоланню не тільки творчої проблеми в науковій або технічній творчості, а й художній. Метафори, порівняння є також результатом такого мислення.

Не виключено, що інтуїтивному мисленню притаманний паратаксичний характер*, тобто тут має місце оперування низкою наступаючих один за одним образних уявлень. Тому інтуїтивний здогад сприймається як виникаючий раптово, спонтанно, без усвідомлення процесу і причин його появи. Абстрактні, понятійно пов'язані між собою конструкта мислення та структурні утворення мови в даному випадку не використовуються на етапі генерування самого здогаду, а тільки під час вербалізації результату інтуїтивного мислення. Це й обумовлює його споглядально-образний характер. Правда, складається враження, що дані образні уявлення мають не іконічну природу, а є своєрідними абстрактними образами. Вони мають символічний характер. "Суб'єктивний образ об'єктивного предмета формується з трьох елементів: конкретного об'єкта, інтуїтивного зображення, абстрактного поняття. Перший стан — в образі, другий — в інтуїтивному мисленні, третій — в логічному. Об-

* Паратаксичний — від грец. *παράταξις* — розміщення поруч.

разне мислення завжди конкретно живе. Воно сприймається найбільш вдало і безпосередньо. В інтуїтивному мисленні вченому необхідний певною мірою абстрактний образ." Такий образ є "інтелектуальним зображенням. Воно знаходиться між конкретним образом та абстрактним поняттям"².

Поява інтуїтивного здогаду в науковій, технічній і художній творчості пов'язана найчастіше з ситуацією невизначеності, новизни, складності та високої значимості даної проблеми в житті людини. Тут має місце вихід за межі відомого та загальноприйнятого. Виникає проблемна ситуація, коли автору до певного моменту незрозумілі або невідомі шляхи і засоби вирішення поставленого завдання. Іншими словами, суб'єктом пізнання чи творчості в даному випадку здійснюється своєрідна попередня обробка інформації про наявну проблему. Деякі інформаційні дані ігноруються, іншим надається перевага при аналізі поставленого завдання та пошуку відповіді на нього. І чим складнішою є сама проблема, з котрою зіштовхується дослідник, науковець, митець, тим важливішого значення набуває попередня обробка інформації про неї. Вона сприяє вірній постановці завдання і пошуку засобів та способів його вирішення. Тому специфіка інтуїтивного мислення, на нашу думку, обумовлюється також і своєрідністю обробки інформаційної бази актуальної проблеми — вибором тих інформаційних даних, котрі є неявно пов'язаними з загальною проблемою, але евристично цінними для її вирішення.

Чим ясніше, чіткіше окреслене завдання, тим простіше його вирішити. В умовах неясності самого завдання набуває особливої складності пошук відповіді на актуальне питання. Саме такими — нечітко окресленими, найчастіше постають творчі завдання. Має місце ситуація: "Піти туди — не знаю куди, знайти те — не знаю що". У даному випадку попереднє осмислення інформації може сформувати ситуацію репрезентації проблеми різними способами, що ускладнює пошук відповіді про засоби та способи її подолання.

Перехід за межі відомого відбувається в ситуації актуалізації суб'єктом творчості чи пізнання тих взаємозв'язків та якостей різноманітних об'єктів у межах інформаційного

проблемного поля, котрі є для нього значимі на певний момент часу. Вони передусім вмотивовані метою пошуку і його розумінням поставленого завдання. Тому певний масив інформації залишається поза його увагою. Він, як ми вважаємо, й виступає інформаційною основою, на якому формується інтуїтивний здогад. Саме *неактуалізована** свідомістю людини інформація є базою протікання процесів інтуїтивного мислення. Вона виступає підґрунтям збагачення і розширення предметної (інформаційної) бази осмислення актуального завдання, формування продуктивних орієнтирів пошуку шляхів та засобів вирішення проблеми.

На нашу думку, мова йде не лише про деактуалізовану**, а й анактуалізовану*** свідомістю людини інформацію про об'єкти реальності, які відображаються нею при загальному пізнанні світу та у процесі творчості. Тому мова може йти про те, що поява інтуїтивного здогаду обумовлена такої якості інтуїтивного мислення, як розгортання мислительного процесу, котрому властивий позасвідомий характер. Правда, в даному

випадку позасвідоме може трактуватися по-різному: як витіснена з фокусу уваги свідомості інформація; як інформація, котра ніколи не усвідомлювалася; як не достатньо усвідомлена, затінена до певного моменту іншими інформаційними сигналами інформація, і тому неактуальна для людини до певного моменту. Саме остання, як ми вважаємо, й виступає найчастіше підґрунтям появи інтуїтивного рішення.****

Неактуалізована інформація існує в різних формах. З нашої точки зору, доцільно виділити такі її різновиди, як контекстну вербальну, невимовну невербальну, експресивно-екстралінгвістичну невербальну, тахеопроксемічну, неочевидну інформацію про нагальну проблему. Тому зупинимось на розгляді їх специфіки.

Неактуалізована інформація, яка ґрунтується на семантичних зв'язках і відношеннях лексичних одиниць, їх узагальненнях, котрі включені у семантичний інформаційний масив проблеми, є *контекстною вербальною інформацією* про проблему. Це інформація про використання і комуніка-

* В якості синонімів даного поняття допустиме термінологічне використання слів: "неосновна", "додаткова", "фонова", "неявна", "контекстна" інформація. З нашої точки зору, вживання поняття "неактуалізована інформація" є більш виправданим, оскільки воно глибше розкриває і повніше фіксує зміст даного явища та виступає опозиційно-відносним до поняття "актуалізована інформація". Кожне із них зазначає один з полюсів наявної сукупності характеристик інформаційних сигналів, які виникають при взаємодії людини з дійсністю.

Враховуючи існування різних підходів у розумінні самого терміна "інформація", зазначимо, що ми вважаємо: інформаційний процес має місце тільки у випадку відображення складноорганізованою системою, яка самоуправляється, взаємодій з об'єктами дійсності. Він є результатом об'єктивних зв'язків між такою системою та іншими матеріальними утвореннями, що відтворює їх різноманітність, системність тощо. До того ж, в контексті нашого дослідження розглядається лише ідеальна інформація, тобто інформація, пов'язана з процесом інтерпретації суб'єктом творчості чи пізнання (особистістю) змісту відображеної взаємодії з об'єктом дійсності. Вона є характеристикою його знання, котре формується на основі образів цих предметів та явищ.

** Деактуалізований — від лат. *dis* — заперечна частка, котра означає припинення, скасування, усунення, та *actualis* — справжній, теперішній, сучасний.

*** Анактуалізований — від грец. *an* — заперечна частка, що означає відсутність, та лат. *actualis* — справжній, теперішній, сучасний.

**** Ми дотримуємось розуміння проблеми специфіки співвідношення несвідомого і свідомого, заяочаткованого працями Л.В.Виготського. Він вважав доцільним розрізнення "несвідомого" та "неусвідомленого". Тобто, врахування можливості існування двох різновидів явищ: явищ, які свідомістю і волею контролюються, та явищ, що утримуються у сфері свідомості, але є неявними по відношенню до діяльності людини на певний момент часу. Останні свідомістю не контролюються. У такому випадку неусвідомлене можна розуміти іншим напрямом діяльності свідомості при осмисленні наявної проблеми.

Стосовно специфіки інтуїтивного мислення, з нашої точки зору, можна стверджувати, що його існування пов'язане з наявністю у межах свідомості людини двох масивів знань: актуалізованого (явні, [артикульовані, експліковані знання]) і неактуалізованого (неявні, неекспліковані, неартикульовані). Актуалізація інформаційних даних залежить від інтенціональної активності суб'єкта, котрий здійснив відбір засобів та методів для продуктивного вирішення, на його думку, нагального завдання. У випадку тривалої відсутності позитивного результату при намаганні подолати проблеми й включаються механізми інтуїтивного мислення.

цію певних мовних виразів, їх відношення до позначуваних ними об'єктів дійсності у плані адекватності або неадекватності до прототипу (повної чи часткової). При спробі вирішення творчого завдання людина актуалізує тільки окремі значення лексичних одиниць, а інші існують у контекстуальній формі. Вживання тих чи інших лексичних одиниць у повідомленні або їх інтерпретація залежить від її індивідуального досвіду, обумовлюється специфікою її особи, визначається метою і завданнями діяльності, ступенем особистої зацікавленості.

Неактуалізований характер має *невимовна невербальна інформація* про наявну проблемну ситуацію. Вона є не артикульованою вербально, оскільки полягає у схемах сприйняття реальності, пантоміміці, міміці, практичних та інтелектуальних навичках людини тощо. Така інформація є невіддільною від її індивідуального носія. Вона визначається й залежить від його вроджених та набутих якостей, наявного життєвого і професійного досвіду. Тому вона за своєю природою й специфікою виступає як неексплікована та персоніфікована. Так, лікар Боткін, лише розглядаючи колір шкіри пацієнта, фіксує специфіку його дихання і ходи, виставляв досить часто за декілька хвилин, а то й секунд, безпомилковий діагноз, за що й отримав назву "прозорливця" серед колег.

Невимовна невербальна інформація є "особистісним" знанням. Це знання "деяких конкретних елементів, які усвідомлюються не самі по собі, а лише за допомогою їх внеску в осягнення (осмислення) того цілого, на якому зосереджується наша увага"³, її часткове передавання можливе лише за рахунок імітації. Так, спостерігаючи за діями "вчителя і намагаючись його перевірити, учень несвідомо освоює норми мистецтва, включаючи й ті, які невідомі самому вчителю"⁴. Тому вона не спроможна артикулюватися вербально у повному обсязі і виступити інформаційною базою для дискурсивного мислення.

"Особистісним знанням" виступає й *тахеопроксемічна** та *експресивно-екстралінгвістична** невербальна інформація*. Перша ґрунтується на фіксуванні та неявному вра-

хуванні людиною просторово-часових характеристик організації комунікаційного процесу, творчості, пізнання. А друга корениться в специфіці емоційного забарвлення і виразності мови, зокрема темпові, тональності, інтонації, дикції мовлення, екстралінгвістичних знаках процесу мовлення (пауза, приди́х тощо). Така інформація виступає додатковою базою даних про людину. Вона суто індивідуальна за своїм носієм, обумовлена його специфікою (біологічної та соціальної істоти). Особливе значення, на нашу думку, вона має при міжособистісному спілкуванні, коли людиною інтуїтивно осягається справжнє відношення співрозмовника до неї, оцінюється якість трансльованої ним інформації, формується враження про ступінь його щирості тощо. Тахеопроксемічна та експресивно-екстралінгвістична інформація супроводжує будь-яке вербальне повідомлення у процесі безпосередньої комунікації чи трансляції знання, досвіду. Вона злита з вербальним повідомленням, постійно його супроводжує.

На нашу думку, саме дана інформація впливає на "дитячу інтуїцію", коли дитиною безпомилково оцінюється справжнє ставлення до нього дорослого. Тут має місце реагування передусім не на зміст сказаного, а на спосіб подання певного повідомлення. Точніше, на експресивні ознаки його трансляції і фізіономічні характеристики зовнішності співрозмовника у момент мовлення, котрі теж сприяють формуванню інтуїтивного здогаду про істинність повідомлення чи справжнє відношення до людини. З віком більшість людей, мабуть, втрачає подібну здатність або вона перебуває у них в не проявленому виді, оскільки набуття знань у школі, технікумі, вузі або що та процес соціалізації вимагає від людини насамперед дискурсивного осмислення світу. Механізми інтуїтивного мислення активізуються в них насамперед у ситуації стресу — хвороби, переляку, аварійного положення та подібного, тобто в екстремальних умовах. Процес творчості та пізнання в ситуації невизначеності теж можна, на нашу думку, вважати стресогенним. І тому наукова, технічна, художня творчість знає так багато випадків по-

* Тахеопроксемічний - від грец. *χαο* - час та лат. *proximus* - найближчий.

** Експресивно-екстралінгвістичний - від лат. *expressio* - вираження, *extra* - поза, зовні, крім та *lingua* - мова.

долання актуальної проблеми через інтуїтивний здогад. У мемуарній літературі описано багато випадків вирішення проблеми за допомогою інтуїції.

При опрацюванні актуальної проблеми завжди існує фоновий комплекс інформаційних повідомлень та сигналів про власний стан та оточуюче середовище, який залишається поза увагою вченого, винахідника, митця через його складність (в плані масштабності, комплексності, релятивності, новизни) або із-за відсутності безпосереднього зв'язку з метою пошукової активності людини. Дана евристично цінна інформація теж відіграє продуктивну роль у процесі функціонування інтуїтивного мислення. Селективне оперування нею в мислительних операціях інтуїтивного мислення здійснює переорієнтацію суб'єкта творчості чи пізнання на нове завдання, котре до певного часу не сприймається ним як актуальне, але допомагає пошукові правильного рішення. Таку інформацію ми називаємо *неочевидною інформацією* про проблему. Вона затінена іншими сигналами, повідомленнями, які більш рельєфно проступають для суб'єкта діяльності через його зацікавленість саме ними. Вона може виступати не актуалізованою і тому, що ще не потрапила у сферу прямого інтересу митця, вченого чи винахідника. Іншими словами, вона ще до певного моменту є для суб'єкта творчості чи пізнання неявною, але особливо евристично цінною.

Можна стверджувати, що загалом неактуалізована інформація є підґрунтям збагачення та розширення предметної бази аналізу проблемної ситуації. Її актуалізація призводить до появи нових орієнтирів пошуку у суб'єкта творчості чи пізнання, детермінує його мотиваційну систему. Вона активізує пошук та вибір нових методів і принципів діяльності.

Не виключено, що *інтуїтивному мисленню притаманний не тільки своєрідний спосіб набуття знань, а й особливий спосіб їх інтерпретації*. Тут може мати місце, з нашої точки зору, не стільки набуття інформації про актуальну проблему, а розуміння, витлумачення її особливим чином. В інтуїтивному акті виділяється інформація про неповторно-особливе, характерне, нетипове про об'єкти дійсності, котрі попали у предметне

(інформаційне) поле суб'єкта творчості чи пізнання. Насамперед, дані про імовірностатистичні зв'язки та відношення між елементами реальності в системі "людина-світ". При формуванні інтуїтивного здогаду може мати місце інший рівень осмислення проблемної ситуації, ніж при дискурсивному роздумі. В процесі інтуїтивного мислення не тільки знаходяться та осмислюються елементи самої проблеми, а, передусім, виявляються внутрішні та зовнішні структури, котрі існують при взаємодіях людини з середовищем (природним чи соціальним) на момент появи проблеми або під час спроби її подолати. Внаслідок цього здійснюється переорієнтація суб'єкта творчості чи пізнання на нове завдання, котре неявно було присутнім при осмисленні нагальної проблеми: Долається первинна (актуальна на першому етапі пошуку — при дискурсивному роздумі) вибірковість пізнання та конкретна націленість мислення людини, обумовлена певними уявленнями про засоби і шляхи¹ подолання завдання, які сформовані у її попередньому досвіді. У даному випадку руйнуються звичні, стереотипні схеми набуття знання, вирішення задачі, продукування ідей, подолання ситуації тощо. Корекція пошукової активності, котра відбувається в даному випадку, має евристичну цінність, оскільки сприяє продукуванню вірного рішення проблемної ситуації.

Можна вважати випадковістю, наприклад, відкриття способу вулканізації гуми. Але саме внаслідок постановки творчого завдання по-новому, переосмислення пріоритетності своїх дій вченим і було зроблено дане наукове відкриття. Д.Менделєєв протягом тривалого часу намагався сформулювати закон, котрий зробив його всесвітньо відомим¹. Записи, зроблені ним у стрічку, не давали можливості чітко сформулювати відкриття котре інтуїтивно ним передчувалось. Під час нетривалого відпочинку одного разу йому приснились гральні карти, які літали у повітрі. Рішення було знайдено. Вчений на картках записав назви хімічних елементів. З'явилась знаменита періодична система Д.Менделєєва, котра відкрила нову сторінку у розвитку хімії* та прославила її автора. "Яблуко Ньютона", упавши вниз чи то під яблуню, чи то на голову людині, зумовила ситуацію, котра, звичайно, не була новою. Скільки

разів люди, і сам Ньютон, спостерігали, як яблука, груші, каміння, гарматні ядра та ще казна-що падали на поверхню Землі. "Все підкинуте угору неодмінно впаде назад на землю". Це аксіома повсякденного досвіду кожного землянина. "Чому все, підкинуте угору, неодмінно падає назад?" Це нове, нестандартне питання, при зустрічі з повсякденним та очевидним, яке задав собі Ньютон. Долання стереотипності в осмисленні конкретного явища сприяла науковому відкриттю — появі закону всесвітнього тяжіння.

Властивість інтуїтивного мислення здійснювати переоцінку завдання, способу дії, засобів діяльності, тобто виходити за межі сформованого спочатку бачення проблеми, можна назвати трансгресивністю*. "Якщо дискурсивність — це підпорядкованість мислення заданим схемам та формам, то трансгресивність — його тяжіння до виходу за межі всього заданого. Якщо дискурсивність — це правильність руху мислення, то трансгресивність — його дієва здатність переглядати правила. Якщо дискурсивність — це пасивне відтворення мисленням інтелектуальних надбань, то трансгресивність — їх активне збагачуюче творення"⁵. При інтуїтивному мисленні здійснюється вихід за межі звичного, стандартного, стереотипного, шаблонного, банального. Тобто, інтуїтивний здогад має продуктивний характер, тут здійснюється своєрідна "ревізія" творчих і пізнавальних установок, наявних інформаційних даних про нагальну проблему, схем дій, процедур рішення. Має місце схемо- та формотворення не за принципом редукції, а трансдукції, новації.

Ілюстрацією зазначеної вище думки може бути такий приклад. К.Паустовський зазначав, що різнобарв'я, багатство кольорів негода він вперше, як це не, дивно, побачив після розгляду картини "Над вічним спокоєм" І. Левітана. Він багато раз дивився на дощ, калюжі, багно. Картина художника допомогла йому раптом по-новому побачити негодю, сформувати до неї інше ставлення. Тривалий час, як він підкреслив, — негода була в його очах пофарбованою в один похмурий колір — сірий. Весь сум та неприйняття негоди викликався, на його думку,

* Трансгресивність — від лат. *transgressio* — пересування, просування, перехід.

саме тим, що вона знищувала фарби і покривала землю каламуттю. Але Левітан побачив у цьому сумові певний відтінок величі, навіть урочистості, і знайшов у ньому багато чистих фарб⁶.

Ще однією властивістю інтуїтивного мислення, на нашу думку, є його функціонування в особливих умовах — у ситуації посиленої зацікавленості людини вирішити нагальну для неї проблему, але відсутності позитивного результату, що формує у неї стан невдоволення собою. У філософській концепції Р.Дж. Коллінгвуда є думка, котру ми поділяємо: ідея дифузності мотиваційної, пізнавальної та емоційної сфер людини, що тісно пов'язані між собою і впливають одна на одну⁷. Творчість або пізнання завжди опосередковується досвідом особистості, залежить від емоційно-почуттєвого стану, мотиваційних установок, освітнього рівня, світогляду тощо суб'єкта діяльності. Інтуїтивне рішення формується при інтеграції його інтелектуальних зусиль, вольових імпульсів та емоційно-почуттєвих станів. Передумовою появи такого здогаду, з нашої точки зору, виступає передусім стан незадоволення собою, який виникає у людини при дискурсивному осмисленні проблеми: поставлене завдання не вирішується при спробі його подолання. Така ситуація супроводжується негативними емоційно-почуттєвими реакціями. Відсутність позитивного результату спричиняє стресову ситуацію. Потенціал дискурсивного роздуму, що ґрунтувався на оперуванні актуалізованою інформацією про проблему — артикульованих і експлікованих знаннях, олієних як важливі при усвідомленні мети, завдань діяльності та засобів їх реалізації, вичерпується. Це загалом й включає механізми інтуїтивного мислення.

Підсумовуючи вище сказане, можна стверджувати, що інтуїтивне мислення з ґносеологічної точки зору є своєрідною стратегією відбору інформації та оперування нею, котра має свої характерні ознаки і механізми, не тотожні процесам дискурсивного роздуму. Чільне місце в умовах його появи і протікання займає оперування передусім не артикульованими та не експлікованими знаннями, які входять в масив неактуалізованої митцем, винахідником, ученим інформації про нагальну проблему.

НАУКА НІ ТИСЯЧОЛІТТЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ПРО ПЕРСПЕКТИВИ

¹ Бунге М. Природа интуиции.— М., 1964. С. 93—94.

² Чжоу Ичэн. Интуитивное мышление и внелогический метод в научном творчестве //Проблемы философии: Актуальные вопросы теории познания и методологии науки. — К., 1990. С. 131.

³ Полани М. Личностное знание. — М., 1984. С. 130.

⁴ Там само. С. 87.

⁵ Самардак ММ. Трансгресивність мислення //Практична філософія. 2001. № 2. С.108.

⁶ Паустовский К. Золотая роза. Заметки о писательском труде. — Симферополь, 1990. С. 182.

⁷ Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. — М., 1980. С. 50.